

Васо Томановић

О ЗНАЧЕЊИМА ИМПЕРАТИВА

Императизом се директно утиче на вољу онога којему се он упућује. У томе му је близак вокатив, јер се њиме утиче на другога да саслуша оно што се намерава да му се саопшти. Обадва облика имају узвични карактер, а постоје и празни узвици који понекад с њима долазе или их замењују (имперт. *де, гдла, но* и др.; вок *е, хеј, о*). Вокативни узвик у вези са ситуацијом, мимиком и гестикулацијом може поред значења позива имати и добијати и друга значења, али и када се употреби у свом најчистијем значењу, у значењу позива, он увек има и императивну нијансу, јер се њиме тежи да се призуче нечија пажња и да га се приволи да саслуша оно што се намерава да му се каже.

Императивно значење имају и узвици којима се натеравају животиње да изврше неку радњу (нпр. волози да вуку плуг, коњи да вуку кола, итд.). Овакво значење имају и узвици којима се оне вабе. У њима се налази и вокативна нијанса, па се често праве од вокатива њиховог општег имена, нпр. *йй йй йй* („interj. glas, kojim se zovu pilići i kokoši. Po svoj prilici pokracelo od imenice pile ili pilići“ Rj. Jugosl. akad.; даље RJA; да је тако види се из тога што се каже и: *ййли ййли ййли!*.); тако се вабе и патке узвиком: *ййше ййше ййше!* У узвицима којима се ваби јарац: „*Јаc јасо, јас јасо!*“ (о. с.) налазе се једно иза другог и вокатив (јацо) и узвик вабљења који је од њега направљен. Да се на овај начин могу правити и узвици којима се терају животиње показује узвик *гус* („*gus, glas kojim se tjeraju guske*“ о. с.; вабљење благим гласом, а терање оштрим, грубим.)

Узвици делују својим музичким средствима: бојом, тоном, динамиком и ритмом. Музички израз делује директно на осећања, и зато се императивни узвик својим напрегнутим музичким изразом воље прима и несвесно претвара у унутарњи нагон за вршење покрета који тај узвик сугерира. Зато се узвични експресивни акценат тако чврсто везује за императив и вокатив.

Императивну нијансу у свом значењу има и питање, јер се њиме утиче на вољу онога којему се поставља да на питање да одговор. У том циљу својом упитном интонацијом упитни узвици *а, а*, а тако и упитне речи *шћб, ко*, итд., као и упитне реченице (ГЗФФ Скуп. књ. XII) утичу директно музички на лице од којег се тражи одговор.

Императивни узвик упућује се неком одређеном лицу или некој одређеној скупини људи, али он сам као узвик нема никаквих наста-

вака којима би се одредило лице или скупина којој се упућује. Пошто се он директно упућује, нису му ни неопходно потребна гласовна средства у његовом саставу за одређивање онога кому се упућује. То се, у колико је потребно одређује посебним узвиком, вокативним, о чему је било већ говора. Пошто таквом узвику граматички одговара вокатив, који се увек може заменити заменицом 2. лица једн. или мн. (*iii* или *vi*, речи које и саме могу имати вокативно значење: „Еј, ти!, или само: Ти!), то значи да се прави императив упућује увек 2. лицу. Зато у почетку није било особите потребе за личним наставцима, па нису ни постојали, али су се доцније према другим глаголским облицима добили у праиндоевропској епохи (упор. К. Brugmann, Vgl. Gr. 625). Међутим и доцније ти су се наставци који нису означавали друго лице губили, изједначавали се са другим лицем или добијали перифрастични облик.

Императив 2. л. сингулара конкретнији је него импер. 2. л. плурала, јер у првом онај који заповеда има у виду једно лице којему упућује заповест и које може позвати и по имену, ако му је оно познато. Код импер. за 2. л. плурала има се у виду радња коју врши велики број субјеката, па је, тако гледана или замишљена са лицима која ју врше, много апстрактнија него она коју врши само једно лице. Лица којима се упућује заповест не могу се, ако их је више, сза одједанпут ни видети, а камоли позвати по имену. Због његове конкретности 2. л. употребљава се понекад и кад се заповест упућује скупу од више људи, као нпр. у војној команди.

3. л. сг. (и пл.) није директно. Кад говорно лице упути заповест у 3. л. сг. или пл., нпр.: „Нека дође овамо Петар“, у том случају се не упућује заповест директно Петру. То може бити због тога што гозорно лице не види Петра, или што мисли да ће га боље чути они који су му ближе, или због каквог другог сличног узрока. Још је очевиднија индиректност кад се преко неког другог издаје наређење некоме лицу које није присутно. Због тога је разумљиво што је облик за треће лице често аналитичан. У српскохрватском језику прави се помоћу речи *нека* са 3. л. презента. Ова реч добијена је, како је познато, од императивна *нећај* (пусти). Оваква комбинација затамњеног императива, који се данас осећа као императивни узвик, и глагола у презенту погодна је за исказивање заповести: пошто се заповест издаје директно посредном лицу (њему се заповеда да је пренесе), потребно је да се она изрази у другом лицу, и зато се то исказивало глаголом у 2. лицу (*нећај*; у руском *пусть*), доцније претвореним у императивни узвик који се као узвик опет односи на 2. лице; пошто се ова заповест ипак упућује неприсутном лицу, потребно је да се то исказе 3. лицем и то се исказује 3. л. презента, које у исто доба исказује и време у које се издаје заповест.

Императивом за 1. л. пл. исказује се заповест коју некој скупини људи издаје лице које припада тој скупини, подразумевајући да се та заповест и на њега односи. У колико оно замишља да се заповест и на њега односи, говори у 1 л. мн., а у колико као лице које из-

даје заповест издваја себе од осталих или их посматра као оне на које се заповест односи, говори у другом лицу. Из мешања ове две претставе настали су облици *ајдемо-ше*, у рус. *пойдём-ше* и др.

И негативни императив (прохибитив) је на првом месту директан, али ту нема заповедања за вршење радње, па нема потребе за експресивним исказивањем напора при раду, који се исказује императивом. Ту је природно да императивна буде само реч којом се исказује забрана. Зато се у таквом императиву у појединим језицима налази негативна честица *не!* и у инфинитиву радња која се забрањује, нпр. тал. *Non gridare* (понекад и у сх., нпр. у строгом обраћању детету: *Не то тицат! Бока Кот.*), или се забрана исказује неким посебним глаголом, у сх. *немој бикаши*, *немој ме дирати* (немој < немоз), лат. *no! me tangere!* Ипак постоје и мање природни императиви: сх. *не јовори*, итд.

*

Због свог модалног значења императив је био погодан и за прављење хипотетичких и концесивних реченица. Оваква су се значења могла развити из паратаксе: ако оно што се казује у једној реченици служи као услов за остварење онога што се казује другом реченицом, онда те две реченице стојећи у условном односу, пошто је остварење једне условљено остварењем друге, претстављају условну реченицу, па иако нису везане условним везником: *Буди, неће, собом добра, биће теби сваког добра; искуби комару ногу, сва су му цријева на двору; Прет му само пружи, ухватиће те за цијелу шаку* (I. Broz. Rad. 76,32); у Маретићевој Gram. i stil. § 591: „Пусти (т. ј. ако пустиш) коку на полицу, она ће на столицу“; у руском: *Дурака хоть наверху постав, хоть внизу — все равно*“ (Виноградов, Р. яз. 599). Ово су најпростији случајеви где су се овакве конструкције могле добити у обичном говору при давању савета. У оваквим случајевима условност је толико очевидна, да се обадве реченице могу исказати императивом, па се ипак види која је условна: (Broz 32); „Пођи за стара, пођи за цара пођи за млада, пођи за врага“; *Старо крипи, конца трати; старо љуби, данке губи* (у Боки).

Императивна форма 2. л. са значењем лично неодређеним, у колико се употребљава, налази се највише у народним пословицама, јер се у њима исказују мисли које се не упућују неком одређеним лицу, него свакоме. Императив је погодан за прављење хипотетичких реченица, јер претставља радњу за чијим се остварењем тежи, чијем се остварењу приступа и чије се остварење очекује као сигурно, али која ипак није нијош остварена. Тако и у хипотетичној реченици: није нијош остварена радња, али ако се оствари предуслов, она ће се сигурно остварити (упор. Потебња, Виноградов, Р. яз. 599; пошто и питање означаје радњу за коју се не зна да ли ће се остварити, и упитне реченице се употребљавају за исказивање условности: „мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме док сам у животу“, итд. (Маретић, 505 f).

Конструкција у којој се императ. форма 2. л. односи на 1 л. врло је ретка: Умри ја, умри вас свијет (Посл. Даничић). Обичније су конструкције за прво лице са *нека*, нпр.: *нека ја у нечему најмање погрешим, сви ће на мене скочити*. Још су обичније са 3 л.: *Нека сутра пане киша, све ће се претворити у блато*. У руском: „Ну ударь теперь мороз — озими все пропадут“ Виноградов, Р. яз. 599.; у 1. лицу у руском је такође обично: „Подай я вам милостыню... и вы отомстите мне за нее по том еще пуще“ (ib.). У оваквим случајевима се у неким крајевима место императива употребљава у сх. јез. инфинитив: „Ти се *разбољети*, ко ће ти помоћи?“ и др. (В. Бабић, употреба историског инфинитива у говорном језику“ Јужносл. фил. XIX 222); у Боки и Дубр.: *Нека се ти разболиш, ко ће ти помоћи?*

За прављење концесивних реченица императив је погодан већ и због тога што се њиме исказује и допуштање (и допуштањем се утиче на вољу другога). И овакве су се реченице добиле из паратаксе: да ли је хипотетична или концесивна, то се види из односа садржине једне реченице према садржини друге. Ако је у оваквим реченицама оно што се исказује главном реченицом супротно остварењу онога што се исказује споредном, онда је то допусна реченица. Допусност је у томе што се мисао споредне реченице исказује у облику допуштања: „Пери се как' хоћеш, заман језик трудиш“ (И. Броз Rad. 76,33); „Нек је Турак сто хиљада војске, нас у граду двадесет стотина... разбићемо Турке. Нар. пјес.“ (Маретић, Грам. § 506 f); „крсти вука, а вук у гору (т. ј. допуштено ти је, слободно ти је крстити га“ о. с. 591 а.); „пиј шербета из чаше свечеве ал' сјекиру чекај међу уши“ Његош, Г. в. У руском се налазе такође овакве допусне реченице: „Да отсюда, хоть три года скачи, ни до какогo государства не доедеш“ Виногр. 599. Осим тога и иреалне реченице које се у српскохрватском не праве помоћу императива: „Не будь... катаний на лодках... а будь моя жена одета в нескладный капот и сиди она дома... я бы не влюбился“ ib.

У посебну врсту реченица исказаних императивом спадају и антифразе са ироничним значењем, где се једно говори а супротно мисли. Тако се у овим случајевима немогућност извршења нечега исказује заповедањем да се оно изврши: Ајде ти сад то протумачи!; „Па де сад му пара нађи“ (Циганин хвали свога коња, Змај Јов. Јавановић); савет да се нешто не ради заповедањем да се то уради: Па сад ти вјеруј што људи кажу (М. Водопић, Броз 64). За овакве случајеве и посебна реч у императиву: *ишој* (и пођи): „Леле бједни, ах Радоња, ипођ се удоми, тер подложи снагу и младос охолој моми“ Владислав Менчетић, Радоња. Овакве реченице понекад добијају значење укора и претње: Дери ти робу, дери! (каже мајка детету). Ово спада у општи начин ироничног говора, па се налази и у другим језицима.

Друго лице сг. императива у служби историског императива употребљава се у српскохрватском језику и у имперфективном и у перфективном виду. Ова се форма увек разликује од форме аориста трећег лица, јер се оне и у случајевима кад је њихов гласовни састав исти

(глаголска врста: инф. *-и-ти*, през. *-им*) разликују по акценту (аор. *скдчи*, импер. *скдчи*; скраћена форма *скдч*), или барем по дужини крајњег вокала (аор. *күйи*, импер. *күйи*). Значење императива се у толикој мери осећа, да се у текстовима иза такве форме сусреће и узвичник: „а мој ти јарац скочи с ражња, па бјежи! бјежи! те у лисичју јаму“ Броз 35, а у говору се понекад употребе са постицајним узвиком: „Не прођи по сата, ето ти њекојих нискијех острва, а лађа мало да се не насади на њих: с вози — е припири да јих избјегну“ *ib.* Овом формом исказују се прошли догађаји у временском погледу онако како се исказују историским презентом, али она има у свом значењу и посебну модалну нијансу.

Миклошић у својој упоредној граматици говорећи о значењу ове форме у словенским јозецима каже да она означаје „eine schnell vorübergehende, meist vergangene Handlung“ и наводи слично мишљење Буслајева, да се њом у руском језику изражава „bystrota dějstviја“ и „živost raskaza“. Мишљење да се помоћу овог облика постиже живост приповедања тачно је свакако и за српскохрватски језик, али мишљење, које се још подржава, да се њиме исказује, брзина радње не може се рећи да је тачно, јер се овом формом исказују и радње (или стања) које споро пролазе, или се барем не истичу никаквом особитом брзином. Таквих примера има и међу оним у Миклошићевој уп. граматици на истом месту; из српскохрватског „па узмем нож, па све длаку по длаку одрезуј па навезуј“, „... али га наши дочекај из оне црквице, неколико турчина убиј и обрани“, „а они скачи још већма и вичи, колико игда могу, докле и крв потече; али опет никаква гласа ни одговора“; из словеначког: „se mu koj zasanja, de pojdi čez noč v grajšinsko hišo, se vsēdi za mizo, prižgi na vsaki kraj sebe eno svēčo in čakaj“; из украјинског: „ubral ša mež vorony, i krakaj jak opy“; и др. Слични су и примери: „дувне се узврпоље, што им није допуштено, да саме себи бирају главарицу; боље између њих покоре се, али друге псуј, грди, вичи, да је страхота“ (Т. Маретић, *Gram. i stil.* § 591); „А ја полагао хајде, хајде, те се привучем ближе“ Броз 39: „Только довели, он и отдал богу душу, а баба его в ту же ноћ и роди двойно“; „На угощених, когда мы уже были все выпивши, и раскажи Иван Петрович купцу, как все дело было“ (Виногр., Р. яз. 550)

Узимајући у обзир природу императива и значење тог глаголског облика долазимо до закључка да је главно значење истор. императива значење напрегнутости, добивено из императивног узвика, у којему се налази израз напрегнутости. Када се напрегнуто ради, онда је у много случајева и темпо рада брз, нпр. код трчања (што је могло утицати да се створи мишљење као да овај облик означаје брзину радње), али у много случајева и није, као што се види из наведених примера. Напрегнутост изговора експресивно исказује напрегнутост при вршењу радње која се глаголом исказује. Ова напрегнутост је и физичка и психичка, јер се при раду напрежу и мускули и воља и пажња, а осим тога често је праћен јачом или слабијом емоцијом, афектом, па се овим глаголским обликом исказују и ова

психичка стања. У наведеним случајевима као „е вози — е припири“, „одрезуј, навезуј“, „хајде“ и др. физички је напор јако истакнут, у случајевима „псуј, грди, вичи“ јаче је истакнут афект који прати те радње, а у случајевима као „чекај“ („џакај“) истиче се само психичка напетост (напетост живаца) при ишчекивању. У случају: „Упита га: Откуда си? А он муч“, Броз 123, психички напор да се одоли утицају који се врши на вољу путем питања (које тражи одговор).

Психичка напетост која се исказује овом формом не односи се само на радно лице него и на говорно: зато што оно преживљује догађај о којему прича и саосећа са оним што доживљује радно лице. Пошто психичка напетост говорног лица може настати не само због рада лица о којему говори, него и због било каквог догађаја о којему оно приповеда, овом формом се исказује и тако настала психичка напетост, нпр. као у наведеном примеру: „Не прођи по сата, ето ти њекојих нискијех острва...“, „У то рикни низ пазар ријека“ Његош Г. В. 1604. У руском: „Пложил я его на стол, чтотобы ему операцию. делать, а он возьми и умри у меня под хлороформом (Виногр. Р. яз. 603)

Када због промене ситуације иза напетости наступи престанак те напетости, олакшање, онда се иза императива којима се исказивала напетост одмах употребе временски облици: аорист, пф. презент или перфект: „Кад змај руча, онда седне на коња па терај за њима и за тили час их стигне“ Броз 35.; „И тако онђе подигавши се, она скине с руке своју плетивачу, а ми с коња своје вреће, па пуни и мјери док напунимо вреће. Нар. прип. вук.“ *ib.*; „Како свлак стане горети одмах њега стане врућина обузимати, а она га све водом поливај и тако остане жив“ о. с 36.; у стиховима: „Бјеше ми се снаха помамила | без путах је ништа одржати. | Отвара' јој књиге на пророке | ... Свуд је води по манастирима | и чита' јој масла и бденија; | куми врага у све манастире да остави снаху Анђелију, | куми врага — ништа не помаже! | — те ја узми троструку канџију, ужени јој у месо кошуљу, | — враг утече некуд без обзира, | а оздрави снаха Анђелија.“ (Његош Гор. виј. 834—847; изостајање императива у два последња стиха не може се објашњавати тиме што је то 3 л. у приповедању доживљених догађаја, јер се у Г. в. и у таквим случајевима употребљава императив: „Кад се справљах из Бара овамо, | док ево ти једнога каваза | је од паше за мене дошао; | поведи ме на Скадар везиру“ 2196 — 2199; „А од овуд неки од нашијех у мимогред покрај оце мини и тисни му од лакта рожину његовојзи у грлић шишани“ 406 — 410; говорно лице се преноси на место одакле је гледало, па каже „одовуд“, иако се за време приповедања налази на другом месту). Даље у примерима из Дубр.: Он бјеж, бјеж — побјего; Он трч, трч — утеко (и утече); у руском: „neotkuda vzjalasъ vorona съ voronjatami, i stupaj за utkoj, pojmala utku, prinesla Ivanu“ (Mikl. Vgl. Gr. 796). У Пушкиновим стиховима: „Прямо яблочко летит ... | Пес как прыгнет, завизжит. | Но царевна в обе руки | — Хвать — поймала“ (Виногр. Р. яз. 555) могла се радња исказати и самим „хвать“, али је формом „поймала“ поред потцрта-

вања завршетка радње исказано и попуштање напстости постизањем циља. Када напетост и даље траје, иако је радња завршена, глагол којим се та радња исказује стоји у императиву: „Кад виђели е их погрдише, скочи народ и би их побили, но утеди у Котор Латини“ (Његош, Г. в. 1610 — 1612; за оне који су бежали то је било олакшање, али за оне који су их гонили и за приповедача који с њима саосећа то је био узрок нове напетости: срџбе); „неко отиди те то докажи Рему, а он дозови Илију и испребијај га...“ Маретић, Gram. 537.

Импер. форма се употребљава и у исказивању догађаја који су се понављали у прошлости (итератив). Дали је радња итеративна види се из контекста. Обично стоји иза кондиционала употребљеног у итеративном значењу: „Свако јутро кад би дан свануо, излазило б' двоје ђеце лудо на ливаду под Ђурову кулу, пак би сјели на зелену траву те сузама травицу заљевај“ Броз 37; „вазда су се дјеца миловала, кад би њима бијел данак дош'о, узми ми се за бијеле руке, пак изиђи цару на дивана“ Микл. 796 „У то би халка закуцала... И ми сви к'о вјетар, | Трчи и врата пријевор извуци, | И стари сусјед, висок као бријег, | Тресући с рука напанули снијег, | Јавио би се с фењером у руци“ (А. Шантић, Претпразничко вече); „ћаху доћ, па уфати коло“; „ћаше доћ, па узми мотику, па копај“ (жена из Цуца); „кад се шћаше ођест куд да иде, | па обуци оне пуне токе, | шал црвени свежи око главе, | а пани му перчин низ рамена, | двије пушке метни за појасом, | а припаши мача о појасу, | а у руке узми цефердара: | красна лица, висок као копље, — | кад помислим и ја, какав бјеше, распале се уз мене пламови! (Његош Г. в. 2035 — 2044). Иза глаголског облика плусквамперфекта којим се исказује стање у којем се неко нашао услед радње која је исказана глаголом: „а што је најчудније, господо моја! што се и сви пси од њега бијаху уплашили и кад га опази, реп пода се па бже! Броз 36; „И Грци, и Немци, и Талијани, сви су нас се дојали. Најпрво помоћу својих обласника дај да нам уплићу владике невиште нашему језику, а туђи бискупци дај да набављају и дозивљу попове и калуђере свога рода и племена. М. Павлиновић. Броз 38. Понављање догађаја у прошлости формом императива 2. л. налази се и у руском: „Теперь у меня и капуста и картофельцу и хлеба — всего довольно... А ведь тогда сама за всем на базар побеги, да за все денежки заплати, да купи, да подай, — где на этакую ораву напасешься? (Салтиков-Щедрин; Виногр. 600). У свим овим случајевима начин говора је осећајан, емотиван. И у овим случајевима императив је употребљен да би се изразила психичка узбуђеност, напон поводом онога с чему се говори и да би се на тај начин дошло до јачег, живљег језичког израза.

Императивна форма 2 л. употребљава се и у „неправом“ „релативном“ презенту који се више или мање пружа у прошлост, али траје и у садашњости: „није мене по снијегу зима, но је мене на оцаку зима код мојега нерасодна војна; ја с примакни, а он се одмакни, ја га љубим, а он ме отури (Мар. грам. 2 изд. 537; Маретић каже за овај пример: „Сасвим је осамљен примјер, у којему је импе-

ратив узет за неправу садашњост“); „Веле да кртићи, мишеви, гушћери, змије излазе из својих рупица, па бјежи тамо, бјежи амо у великом страху“ Бр. 37; „Које чудо могу на годину кокошаках они позобати! | па погини у оно господство, | спушти куље а обриви брке, | а поспи се по глави пепелом, | а брњице ка жене у уши. | Како тридест напуни година, | сваки дође како бабетина, | од бруке се гледати не може; | како пођи мало уза стубе, | убљиједи како рубетина, | а нешто му заиграј под грлом, | рекао би, они час умрије!“ (Његош, Гор. в. 1680 — 1692).

Пошто се оваквим императивом исказује напор, он се често употребљава и да се означи незадовољство, неугодно осећање изазвано радом: „Ће дођете свлачите се, па ја онда надиши се прашине!“ (Дубровник; виче мајка на децу); „Ето видиш каква сам ја: купи, наоштри (оловку), па онда и своју дај!“ (Дубровник); „По цио дан мети, пери, вари — додије се! (Бока Кот.); „Мотај, ври, мотај ври, премотај, боји, врткај, кувај, мећи у љубре — прође година“ (жена из гњиланског села прича како праве „житке“; „Политика“ 1.VI.1958); Слично је знаење и у примеру из руског: „я женщина беззащитная, слабая, замучилась до смерти... И с жильцами судись, и за мужа хлопчи, и по хозяйству бегай...“ Виногр. Р. яз. 456. Слично ће бити значење и у примеру из руског: „Ты веселишься, а я — сиди дома да пиши“ (Виногр. Р. яз. 591). Српскохрватским примерима одговарају и примери: „путајут, путајут, а ја распутывай, — сердито сказал он, думая о кознах, которые строят ему враги“; „Девица платок уронила — ты поднимай, она входит — ты вставай и давай ей свой стул, уходит — ты провожай“ и др. наведени у Виногр. 600, где се каже за ову форму у оваквим случајевима да она означаје радњу наметнуту субјекту против његове воље и да је с њом свезана нијанса негодовања и протеста. Ово вајкање може бити и поводом било каквог психичког напора у вези са неугодним мислима и осећањима, као у стиховима: „Ох, јадно драго!... Вечно тако, | Кај се, и кај, и жали! | И док за сеним нада пали’ | Погребна бруји песма, | Спомене бледе среће храни, | Последње своје варке брани, | И вени, вени весма!... (Стеван Луковић, Јесења кишна песма). У овим случајевима везана је за глаголе у императивној форми 2 л. нијанса негодовања, али она не долази од императивне форме него од значења реченице, не од граматичког него од лексичког значења. Ово исто важи и за случајеве где се радња осећа као да је наметнута субјекту. Императивна форма истицањем напрегнутости, напетости при вршењу рада исказаног реченицом даје јаку експресију физичког напора, одн. психичке напетости; слика се оживљује и на тај се начин неугодно осећање истиче, али ако реченица исказује нешто што је весело, онда се за императив везује угодно осећање, нпр.: „Овдје је прелијепо: кунај се, играј, трчи, бери смокве, једи — прође ти дан у један час!“ Пошто се износи као садашње, овде се могу навести и радње које су се вршиле у прошлости: „Гледај сада убавога рада: | Бери, носи, час доле час горе; | Момци кликћу, а песме се оре: | „Живо, живо! један дру-

гог коре“ итд. (Бранко Радичевић, Ђачки растанак); „А у зору с зајухуче, | Удри опет ка’ и јуче“ (о. с.). Из наведених примера се види и то да у оваквим реченицама рад који врши радно лице не мора бити ни изгледати обавезан. Да ли је он такав или није, то се види из значења реченице или контекста, а императив исказивањем физичког и психичког напрезања оживљује израз.

Презент с којим долази овако употребљен императив увек захвата мање или више прошлост („неправи“ презент), па се зато и императив односи на такав временски распон, нпр. у наведеној реченици: „По цио дан мети, пери, вари — додије!“ мисли се на радње које су почеле да се врше у ближој или даљој прошлости, а за које се мисли да ће се и даље понављати. А и радња исказана перфектом понекад је врло блиска садашњости, нпр. у реченици: „Да ти је знати што сам се уморила: ајде кухај, ајде чисти, а ово је било све црно.“ (Дубр.). У овом случају „што сам се уморила“ исказује стање у садашњости, до којег је дошло услед претходне радње, дакле извршене у прошлости (прошлосадашњи догађаји, *Mar. Gr. § 593*). Из ових се примера види како се неприметно из временске ситуације садашњости прелазило у ситуацију прошлости и како су се на тај начин стварали услови за употребу императива за експресивно исказивање прошлих радња које су престале да се врше у садашњости. У „Ђачком растанку“ од Б. Радичевића, у опису догађаја који су се понављали у прошлости и који су исказани глаголима у императивној форми 2. л. некада изгледа да се описује радња која се дешава понављајући се у садашњости, а некада као радња која се понављала у прошлости: „Пушка пуца: цика, цика! | Па све тако, пуцај, бери, | Певај, играј до вечери, | а кад сунце веће седа, | Бесна момчад још се не да“; „Па потрчи бистроме извору, | Па довати ту липову кору, | Па се напиј водиче лађане, | Па убрзај те ноге лагане, | Удри гором, по стењу се вери, | Па јагоде па цветиће бери“.

У вези с контекстом императив добија значење времена, али чува и своје раније значење модифицирано на тај начин што више не озачује заповест коју радно лице добија од говорног лица, него заповест коју радно лице издаје самоме себи, чиме се изражава физичко и психичко напрезање при извршавању рада. С обзиром на разна мишљења која се мање или више слажу с оваквим тумачењем или су му супротна (*Delbrück, Syntax 457; L. Zima, Figure 235; Виногр. Р. јаз. 553* и др.) овај императив не треба схватати као неки стварни унутарњи говор или глас, него као метафорички израз, којим се исказује физичко и психичко напрезање ради извршења рада. Из тога значења развиле су се и друге нијансе императива. Као што истор. презент исказује прошлу радњу, а експресивно је приказује као садашњу, тако и истор. императив исказује прошлу радњу, а експресивно је претставља као радњу која се догађа за време говора, па на тај начин и с те стране доприноси живости говора.

Императив се у временском значењу употребљавао и изван групе словенских језика. *Delbrück* наводи као пример употребе таквог

императива у латинском језику реченицу из Плаута: „quod manu queunt tangere, tantum fas habent quo manus arstinent: cetera rare, trahe, fuge, late“ Grundriss 4,457. Он каже да се из оваквих императива развио хисториски инфинитив као у примеру: „siquando ad eam accesserat confabulatum, fugere e conspectu ilico.“

Овакав се историјски инфинитив налази у разним романским језицима, где се развио на штету ист. императива, нпр. у тал.: „e qui fuggire e sgominarsi i Teucrici, e gli Achivi inseguirli, e via pe' banchi delle navi cacciarli in gran tumulto“ G. Rohlfs, Hist. Gr. der. It. Spr. II 530. Истор. инф. јавља се и у немачком народном говору: „er das hören und auf und dafon laufen“ ib. Истор. императив ипак није потпуно ишчезао. Да наведемо пример из тал.: „Non passò però molto tempo, che la conversa fu aspettata in vano, una mattina, a' suoi uffizi consueti: si va veder nella sua cella, e non si trova: è chiamata ad alta voce; non risponde: cerca di qua, cerca di là, gira e rigira, dalla cima al fondo; non c'è in nessun luogo.“ (A. Manzoni, I. prom. sp. cap. X).

Историски инфинитив налази се и у литванском (L. Geitler, Rad 58,195) и у слов. језицима. У српскохрватском језику: „Ја стојим, а неко мене погапша по рамену. Ја се мало окренути, а то мој друг из суда“ (В. Бабић, истор. инфин. у гов. јез. Ј. Ф. XIX, 220); „кад ми дојти до куће, нема никог“ (стр. 221) итд.; „Prid veziri svimi hoti me slišati, Ја njemu prid njimi sve redom kazati...“ (Т. Mrnavić, Osmanščica; Ср. Живковић, Пример хист. инф. у српскохрв. језику. Ј. Ф. XIX, 226); у слов. „Izraelci, to viditi, zaupijejo“ Vondr. Vgl. Gr. 415; рус. „dvoje vylézli i nu kumu bitь“, „Alěnuška plakать, ničego ne pomagает“ ib. Овакви ће бити и примери: „а он — бежать“, „Дрозд горевать, дрозд тосковать“ („в значении прошедшего времени с интенсивно-начинательным оттенком“ (Виногр. Р. яз. 605). Истор. императив и истор. инфинитив толико су слични да их је понекад тешко разликовати: пример из руског: „она стукь ро неј тарогом i nu еѣ рубить“ Миклошић сматра за историски императив (Vgl. gr. IV 851), а Вондрак за историски инфинитив (Vgl. sl. Gr. II 415); упор. и L. Geitler, Rad 58,156.

С обзиром на то да се ова два облика јављају паралелно у старијим и новијим индоевропским језицима у сличној експресивној функцији, види се њихова уска генетска и семантичка веза и осећа потреба да се они посматрају као једна целина ради утврђивања да ли њихово постојање у разним индоевропским језицима треба објаснити њиховим заједничким пореклом из праиндоевропског језика. Истина прасловенски је императив постао од праиндоевропског оптатива, а праиндоевропски се императив у прасл. изгубио, али та се замена извршила постепено, па се тако постепено могла извршити и у употреби истор. императива. При употреби ових облика у овом значењу увек се, више или мање, осећало њихово императивно значење, јер је оно било потребно ради постизања израза напрегнутости. Доказ је за то и чињеница да се пред таквим императивом понекад налазе потстицајни узвици: *gabai, gaj, ну* и сл.

Учвршћивању и развоју императива у овој функцији допринела је свакако веза императива са узвицима. Узвици су могли замењивати глаголе од времена њиховог постанка као што их и данас замењују: ч. „beži, beži a na jednom bác do bláta“; „er läuft, er läuft und auf einmal plump (fällt er) in den Kot“; „hasrman žbluňk do vody“ Vondr. Vgl. sl. Gr. 281; сх. „А Милош са оборних врата из велике пушке: даан, па из мале таам! Нар. прип. Врч.“ Броз 39; „Онда се Брко залети, па хоп! преко воде на другу страну, па фук те у језеро“; „Како то рече а он њега звизгац по ушима“, Броз 40. Императиви који су се претварали у узвике вршили су исту функцију, али они су увек одржавали везу са својом пуном граматичком формом, од које се често много и не разликују. Пошто је већ постојала у језику навика да се оваквим узвицима исказује радња, то се је и императив као форма најближа узвику могао лако да употреби на исти начин (упор. Ђ. Данилић, Облици 61).

*

Вондраково мишљење (Vgl. gr. 161) да је *c, z, s* место *č, ž, š* у имперф. глагола (педијак, и др.) настало под утицајем императива може бити тачно. То је могло настати под утицајем истор. императива: *шецијак < ше ја шеци, шеци*. Вондрак објашњава да је до тога утицаја могло доћи зато што је императив због своје модалности долазио у додир с њим особито у хипотетичким реченицама. А. Лескин је такво мишљење оценио као невероватно (Serbokr. Gramm. § 853). Међутим кад се узме у обзир истор. императив, веза између императива и имперфекта изгледа много природнија, иако Лескиново мишљење да је добијање *c, z, s* од *č ž š* настало наслањањем „на имперфекте итеративно — имперфективних форма као — *ticati — žizati: ticaħ — žisah*“ (ib) није мање вероватно. Може бити да се је ова промена добила под утицајем и једног и другог фактора; форме — *ticati* и др. могле су утицати да се лакше учврсти у имперфекту експресивна императивна компонента *шеци-* и др.

Можда је и *ц* место *ч* у речима тециво, пецаво (види Мар. гр. стр. 94) сличног постанка. Овде су могле утицати и речи као тецикућа и Пециреп. Ради експресије, а под утицајем импер. сложеница могло се добити *ц* и у речи утециште („поред утециште“, ib, уточиште).

*

Ради експресије употребљен је императив и за прављење сложених речи типа дерикожа, летипас.

Познато је да се императивне сложенице налазе и у неким другим индоевропским језицима, као нпр. у талијанском језику, где се налазе у још већем броју него у српскохрватском. И у талијанском се глаголска компонента сматра као императив („*composti imperativi*“ С. Battisti- G. Alessio, Diz. et.), јер је као и у српскохрв. императивна форма очевидна (једино се код глагола на -аге не разликује 2 л. императива и 3 л. презента): *saltafossi, tagliaborse* („*taiabursa* (a. 1291), *ta-*

glialegna, spaccamontagne, итд. о. с.) итд. Као у словенским тако и у талијанским сложеницама може стајати именица према глаголу као субјект (*batticuore, saltabecca*) или као објект (*battifiacca, battilano, battibugie, fuggifatica, perdigiorno, perditempo* итд.

Императивну компоненту у сложеним речима протумачио је Ђ. Даничић речима: „Садашње се вријеме у овом послу може замијенити императивом исто онако како се замјењује у приповиједању.“ (Облици 46). Пошто он приповедачки императив објашњава узвикивањем („такво узвикивање долази у приповиједању“ Облици 61), то значи да и императив у сложеница објашњава узвикивањем, односно његовом узвичном природом. Овим је и довео ове сложенице у везу са приповед. императивом. Тачно је мишљење да императив у оваквим сложеницама има квалификативно значење „сталног“ вршења рада (М. Стевановић, Императивне сложенице, Наш језик VII, 17), али за добијање таквог значења није био потребан императив. То се могло исказати нимало слабије и презентом. Ако је месихлеба „она која стално меси (и пече) хлеб“, онда би природније било да се то изрази презентом, како се и налази у овој синтагми, поготово што је природније да се дужина времена искаже неким временским обликом и видом него начином. Ако се употребио императив, то значи да је ту постојала и нека друга потреба; то значи да се је ту тежило да се изрази нешто што се може боље изразити начином него временом. Изразом воље који се налази у значењу императива оживљује се слика: ако је оно што се исказује смешно, истиче се та смешност (напнигуша, прѣиусна, испичутура, итд.), ако је страшно, истиче се та страхота (дерикожа итд.), ако је напорно, истиче се тај напор (чистикућа итд.). Према овима су се могле правити и оне сложенице које означују неки процес, који се врши без учешћа воље живог бића: смрдиврана (овде императив смрди истиче осећање јачине смрада и неугодну емоцију у вези с њим), или за стање: висибабa. У неким језицима кованице за ознаку оруђа и сл., тал. *battifuoco, portacenera* итд.; у сх. вадичеп (тал. *avatarri*; Б. Кот. *кавотап*); слично: *кажипут, кажипрст*.

Ретке су сложенице у којима су обадве компоненте императиви* У српскохрватском је усамљен пример *стојсер* („м. т. ј. снијег тако велики да се не може чучнути... исп. драмосер, *стапосер*“ Rj. Iv. Br.). Овакве речи су чешће у талијанском: „*andirivieni*... m. XIV sec.; *viavai, giravolta*... compos. di „*anda*“ (imper. „*andare*“) е „*rivieni*“ (*rivenire*), *vinciperdi* („*nome di giuoco*“ Battisti о. с.). Слични су и изрази у сх. „повуци потегни“ и „Трч напоље, шет у кућу (биће ноћас)“, који се лако може скратити на сама два императива. У Боки и Дубр. се рече за неку трајну тканину: „Ово ти је пѣри дѣри.“ Обадве речи изговарају се у уској фонетској и ритмичкој вези појачаној и римом, али се ипак чује акценат сваке речи, па се не могу сматрати као срасле у једну реч. Овима је сличан израз „стани пани“, („а кад дође стани пани, не смије да се макне од страха“). У тал. постоје и примери где се у оваквим случајевима понавља једна иста реч: „*bolli bolli* m. (XVI sec. scherz. tosc. *tumulto* „*reduplicazione dell' imperativo di bollire*“); *fuggi fuggi* m. (XVII

sec. „fuggire disordinato e precipitoso... sic. fui fui... cfr. fu fu“); *pissi pissi* („pispissar, bisbigliare“) о. с.

Као што се види и из примера наведених у овом раду, модалне нијансе императива су многобројне и њима се језик обилато користи за постизање потребног израза.

О ЗНАЧЕНИЯХ ИМПЕРАТИВА

В начале этой работы говорится о сходстве императива, вокатива и вопроса, состоящем в том, что общей целью их является воздействие на волю того, к кому они направляются (цель императива в том, чтобы данное лицо произвело действие, выраженное глаголом; вокатива — чтобы оно выслушало то, что ему будет сказано, а вопроса — чтобы это лицо ответило на поставленный ему вопрос). Это сходство особенно очевидно у императивного и вокативного междометий (например, императивное междометие, относящееся к цыплятам: пйли пйли пйли... одновременно является и императивным и вокативным).

После рассмотрения вопроса об употреблении императива в разных лицах автор переходит к вопросу об употреблении императива в гипотетическом и concessивном значениях и показывает, каким образом эти значения могли развиваться из паратаксиса.

Второе число единственного числа императива в роли исторического императива в сербскохорватском языке употребляется и в несовершенном и в совершенном виде. Эта форма всегда отличается от формы аориста 3-го лица, так как они и в случаях, когда их звуковой состав одинаков, различаются в ударении или же по крайней мере в квантитете последнего вокала. Этой формой выражаются прошедшие события во временном отношении так, как они выражаются историческим презентом, но она содержит в себе и особый модалный оттенок. Правильным является мнение, что при помощи этой формы постигается живость рассказа, мнение же о том, что ею выражается быстрота действия — нельзя считать точным, так как этой формой выражаются и действия (или состояния), которые совершаются медленно, или же действия неотличающиеся какой-либо особой быстротой, напр.: „а ја полако хајде, хајде, те се привучем ближе.“

Принимая во внимание характер императива и значение этой формы глагола, приходим к заключению, что в историческом императиве кроме временного значения, которое он приобретает в связи с контекстом, главным является экспрессивное значение напряжённости, полученное от императивного междометия, в котором содержится выражение напряжённости. Когда действие напряжённое, и темп действия во многих случаях быстр, напр. при беге (что могло оказать влияние на возни-

кновение мнения, якобы эта форма обозначает быстроту действия), но во многих случаях дело обстоит не так, что видно из приведённых примеров. Напряжённость выговора экспрессивно выражает напряжённость при произведении действия, выражаемого глаголом. Эта напряжённость — и физическая и психическая, так как при работе напрягаются и мускулы, и воля, и внимание, а кроме того часто сопровождается большей или меньшей эмотивностью так что этой формой глагола выражаются и эти состояния. В случаях, как „...е вози — е припири...“ и др. сильно подчёркнуто физическое напряжение, в случаях „...псуј, грди, вичи...“ — сильнее выражен аффект, которым сопровождаются действия, а в случаях, как „...чекај...“ — подчёркивается только психическая напряжённость ожидания. В случае: „Упита га: Откуда си? а он муч“ — подчёркивается психическое усилие не поддаться влиянию, производимому на волю вопросом.

Психическая напряжённость, выражаемая этой формой не относится только к действующему лицу, но также и к говорящему потому, что оно переживает то, о чём рассказывает и сочувствует в том, что переживает лицо, производящее действие. Как психическая напряжённость говорящего лица может настать не только в связи с действием лица, о котором говорит, но и вследствие какого-либо события, о котором оно рассказывает, то этой формой выражается и психическая напряжённость, наставшая таким путём. Следуют примеры из сербскохорватского и русского языков.

Когда вследствие изменившихся обстоятельств после напряжённости наступает прекращение её, облегчение, непосредственно после императива, которым выражалась напряжённость, употребляются временные формы глагола — аорист, перфективный презент или перфект. Примеры. Если напряжённость и дальше продолжается, несмотря на то, что действие окончено, глагол, которым это действие выражается, стоит в императиве. Примеры.

Форма императива 2-го л. в широком („релятивном“) презенте, который в большей или меньшей мере заходит в прошлое, но продолжается и в настоящем. Примеры.

Ввиду того, что таким императивом выражается усилие, он употребляется часто и с целью обозначения недовольства, чувства неприятности, вызванного действием. Примеры из сербскохорватского и русского языков. Оттенок негодования в этих случаях получается от значения напряжённости в связи со смыслом предложения. Это относится и к случаям, когда чувствуется, что действие навязывается субъекту. Форма императива подчёркиванием напряжённости при произведении действия, выраженного предложением, создаёт сильную экспрессию физического усилия или психического напряжения, картина оживляется, и таким образом подчёркивается чувство неприятности. Из приведённых примеров видно и то, что в таких предложениях действие, производимое действующим лицом, не должно быть обязательным. Является ли оно таковым или нет, видно из значения, пред-

ложения или контекста, а императив высказываемым физическое и психическое напряжения оживляет выражение.

Презент, при котором встречается такое употребление императива, всегда распространяется на прошлое и потому и императив относится к такому же промежутку времени, напр. в приведённом предложении: „По цео дан мети, пери, вари—додије!“ подразумеваются действия, начавшиеся в более близком или далёком прошлом, о которых предполагается, что будут и дальше повторяться. Из приведённых примеров видим незаметный переход из временной ситуации настоящего в ситуацию прошлого; видно и то, как таким образом создавались условия для употребления императива с целью экспрессивного высказывания действий в прошлом, переставших совершаться в настоящем.

В связи с контекстом императив приобретает значение времени, но сохраняет и свое первобытное значение модифицированное с таким образом, что уже не выражает повеления, которое действующее лицо получает от говорящего лица, а повеление, которое действующее лицо даёт самому себе, чем выражается физическое и психическое напряжение при произведении действия.

Принимая во внимание различные мнения по этому вопросу, которые более или менее совпадают с таким толкованием или же противоположны ему этот императив не следует понимать, как какую-то действительную внутреннюю речь или голос, а как метафорическое выражение, которым высказывается физическое и психическое напряжение для осуществления действия. Из такого значения развились и другие оттенки исторического императива. Как исторический презент выражает прошлое действие, а экспрессивно представляет его как настоящее, так и исторический императив выражает прошлое действие, а экспрессивно представляет его как действие, совершающееся в момент рассказа, и, таким образом, и с этой стороны способствует живости речи.

В сербскохорватском языке, как и в русском, встречается исторический инфинитив, имеющий похожее значение, как и исторический императив. Из того, что эти две формы глагола встречаются параллельно в некоторых более старых и новых индоевропейских языках в похожей экспрессивной функции, видна их тесная генетическая и семантическая связь и необходимость рассматривания их как целого, с целью исследования, нужно ли их наличие объяснить их общим происхождением от праиндоевропейского языка.

Правда, форма праиндоевропейского императива в прасл. исчезла и заменена формой оптатива, но эта замена произведена постельно и таким же образом могла постепенно произойти и в употреблении истор. императива.

Закреплению и развитию императива в этой функции способствовала, безусловно, связь императива с междометиями. Междометия могли заменять глаголы от времени их возникновения, как их заменяют и теперь. Так как в языке существовал навык такими междоме-

тиями выражать действия прошедшие то, и императив, как форма наиболее близкая междометию, мог легко употребиться в этой функции таким же образом.

Мнение, что *c, z, s* вместо *č, ž, š* в императиве глагола (печи-*jaħ* и др.) возник под влиянием императива, может быть точно. Это могло произойти под влиянием исторического императива: теци*jaħ* < „те ја теци, теци“, но этому могли содействовать и имперфекты: *tisati, tisañ* и др.

Ради экспрессии употреблён императив и для образования сложных слов типа *дерикожа*. Благодаря экспрессивной окраске, придаваемой императивом этим словам, такой способ образования сложных слов является и теперь продуктивным, как и исторический императив.